

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРАВЧЕНКО ОЛЬГА МИХАЙЛІВНА

УДК 631.152 [338.439.02:636]

МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ З СУБ'ЄКТАМИ
РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Суми – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
ОНЕГІНА Вікторія Михайлівна,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка,
завідувач кафедри економіки та маркетингу

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
КРЮКОВА Ірина Олександрівна,
Одеський державний аграрний університет,
завідувач кафедри обліку і оподаткування;

доктор економічних наук, професор
МІСЮК Микола Васильович,
Подільський державний аграрно-технічний
університет, декан економічного факультету;

доктор економічних наук, доцент
ЯЦІВ Ігор Богданович,
Львівський національний університет,
проректор з наукової роботи.

Захист відбудеться «19» листопада 2020 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.859.01 у Сумському національному аграрному університеті за адресою: 40000, м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського національного аграрного університету за адресою: 40000, м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160, читальний зал.

Автореферат розіслано «16» жовтня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Жмайлов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Виробництво продукції тваринництва відіграє важливу роль у забезпеченні життєдіяльності населення, якості його життя, продовольчої й екологічної безпеки та розвитку сільських територій. Відповідні трансформації економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та суб'єктами ринку продукції тваринництва покликані не лише забезпечити розвиток учасників агропродовольчих ланцюгів, а й закласти базис у складі інших кроків з досягнення цілей сталого розвитку національної економіки на засадах інклюзивності.

Втім, у структурі валової продукції сільського господарства на галузь тваринництва у 2018 році припадало лише 26,3 %, кількість зайнятих працівників на підприємствах галузі тваринництва протягом 2010-2018 років скоротилась у 2,3 рази до 69,2 тис. осіб, частка господарств населення у виробництві м'ясо-молочної продукції протягом останніх 20 років перевищує 50 %, що негативно позначається на ефективності виробництва, відповідності продукції сучасним стандартам якості, її конкурентоспроможності та на розвитку експортного потенціалу. Крім того, частка сільськогосподарських виробників у ціні, яку сплачують споживачі за продукцію тваринництва, не є достатньою для розширеного відтворення. Водночас розмір споживчої ціни зменшує економічну доступність екологічно чистих і корисних для здоров'я продуктів харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами. Ці диспропорції зумовлюють низькі обсяги виробництва і споживання продукції тваринництва, зменшення рівня сільської зайнятості, негативний вплив на розвиток сільських територій, суттєве зменшення використання органічних добрив та вмісту гумусу в ґрунті.

Подолання зазначених негативних тенденцій вимагає пошуку та імплементації дієвих механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва. Саме гармонізація економічних відносин спроможна та має стати основою інтеграції суспільних зусиль, спрямованих на гарантування продовольчої безпеки, економічного зростання, соціальної справедливості та раціонального природокористування на засадах інклюзивності.

Пошуку гармонії в економіці присвячено праці таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як Ф. Бастія, Н. Бунге, А. Іванус, Г. Кері, Г. Клейнер, А. Муратов, В. Небрат, А. Чмут. Питання сталого інклюзивного розвитку у своїх працях змістовно розглядають В. Геєць, Т. Голікова, Т. Зінчук, Ю. Лопатинський, І. Манцуров. Формування механізмів гармонізації економічних відносин між суб'єктами агропродовольчого ринку, в тому числі ринку продукції тваринництва, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Н. Александратос, В. Андрійчук, М. Артус, В. Басараб, О. Боднар, Й. Бруінсма, П. Гайдучий, Л. Глубіш, О. Гуторов, Т. Дудар, А. Данкевич, І. Демчак, М. Зось-Кіор, М. Ільчук, Є. Кирилюк, О. Кругляк, І. Крюкова, М. Малік, Л. Мамчур, М. Місюк, В. Муляр, В. Онегіна,

І. Свиноус, Н. Шиян, О. Шубравська, О. Шпикуляк, О. Шпичак, І. Яців та багато інших.

Проте, незважаючи на наукові напрацювання з досліджень соціально-економічних, продовольчих та екологічних проблем розвитку економічних відносин між суб'єктами ринку, зокрема ринку продукції тваринництва, питання ознак, критеріїв гармонізації таких відносин та її механізмів в умовах перманентної трансформації економічного простору потребують поглибленого дослідження у теоретичному, методологічному, методичному і практичному аспектах.

Своєю чергою це зумовлює необхідність розвитку теоретико-методологічних основ гармонізації економічних відносин, методичних підходів до оцінювання відповідності їх стану критеріям гармонії, визначення структурно-динамічних тенденцій результативності та ефективності розвитку суб'єктів ринку продукції тваринництва, обґрунтування шляхів удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва, подальшої імплементації інструментарію гармонізації зазначених відносин в механізми управління сільськогосподарськими підприємствами, що визначило вибір теми дослідження, її актуальність, наукове та практичне значення.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка за темами: «Теоретико-методологічне забезпечення сталого розвитку аграрного сектору в умовах глобалізації як основи продовольчої безпеки» (номер державної реєстрації 0116U005795, 2016 – 2020 рр.), у межах якої здобувачем ідентифіковано та систематизовано критерії оцінки гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва у контексті стану продовольчої, соціально-економічної та екологічної безпеки, також обґрунтовано теоретичні положення трансмісії ціни в ланцюгу руху тваринницької продукції від сільгоспвиробників до кінцевих споживачів як складової механізмів гармонізації економічних відносин між учасниками ринку; «Механізми підвищення конкурентоспроможності, розвитку економічного та виробничо-технологічного потенціалу суб'єктів агропромислового виробництва» (номер державної реєстрації 0116U003477, 2016-2020 рр.), де автором проаналізовано стан та тенденції розвитку підприємств-виробників галузі тваринництва та розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин аграрних підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин

сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Визначена мета зумовила постановку й необхідність вирішення таких наукових завдань:

- розвинути теоретико-методологічні основи гармонії в економіці та гармонізації економічних відносин між учасниками ринку з урахуванням концептів сталого інклюзивного розвитку;

- узагальнити теоретичні основи дослідження економічних відносин між суб'єктами агропродовольчого ринку та визначити особливості їх сучасної трансформації;

- розвинути теоретичні підходи щодо форм і факторів реалізації економічних інтересів суб'єктів (учасників) ринку продукції тваринництва та розширити інструментарій оцінювання узгодженості цих інтересів;

- обґрунтувати модель актуальних механізмів гармонізації економічних відносин учасників ринку продукції тваринництва;

- систематизувати наукові концепції гармонізації економічних відносин, що закладають методологічні підходи до їх дослідження та узагальнити принципи гармонізації економічних відносин;

- ідентифікувати та систематизувати критерії оцінки гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва у контексті стану продовольчої, соціально-економічної та екологічної безпеки;

- визначити особливості механізму ціноутворення на продукцію тваринництва сільськогосподарських підприємств та ідентифікувати складові цінового агропродовольчого ланцюга;

- оцінити результативність та ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів господарювання ринку продукції тваринництва як індикатора ступеня гармонізації економічних відносин;

- виявити причини дисгармонійності економічних відносин суб'єктів ринку тваринницької продукції та виявити деформації розподілу доданої вартості між учасниками відносин;

- розкрити механізм трансмісії ціни від сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва до кінцевого споживача та визначити форми його удосконалення;

- обґрунтувати напрями та заходи удосконалення механізму управління якістю продукції тваринництва як компонента гармонізації економічних відносин між суб'єктами ринку;

- запропонувати економічні механізми гарантування екологічної безпеки в розвитку сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва;

- ідентифікувати причини, напрями, інструменти, обсяги та межі втручання держави у процес гармонізації економічних відносин

сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва з учасниками ринку;

- обґрунтувати механізм управління ризиками сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва в контексті гармонізації економічних відносин;

- визначити форми інтеграції сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва з метою гармонізації їх економічних відносин з іншими суб'єктами ринку.

Об'єктом дослідження є процес гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Предметом дослідження визначено сукупність теоретичних, методологічних, методичних та практичних аспектів механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Методи дослідження. Теоретичні положення дисертації ґрунтуються на працях вітчизняних та зарубіжних науковців, які розвивають теорію економічної гармонії, обґрунтовують модифікації її форм і критеріїв залежно від трансформації економічного простору та особливостей агропродовольчого сектору економіки. Методологічною основою дослідження стало використання таких загальнологічних методів, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція – для формалізації теоретичних засад гармонізації економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва, визначення сутності економічних категорій; методів емпіричного пізнання, спостереження, порівняння, вимірювання, та статистичні методи – для теоретичного відображення тенденцій у розвитку економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва. Системний та структурно-функціональний аналіз використано для формалізації архітектоніки моделі механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими учасниками ринку. Факторний аналіз застосовано для виявлення найбільш впливових чинників узгодження економічних інтересів та гармонізації економічних відносин учасників ринку продукції тваринництва. За допомогою економетричних методів (кореляційний аналіз, регресійний аналіз, аналіз часових рядів тощо) побудовано економіко-математичні моделі для відображення функціональних залежностей між параметрами, що характеризують економічні відносини та їх наслідки для розвитку сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів ринку продукції тваринництва.

Інформаційною базою дослідження стали: законодавчі та нормативно-правові акти України з питань господарювання суб'єктів агропродовольчого ринку; результати наукових розробок вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі економічної теорії, економіки та управління сільськогосподарськими підприємствами; матеріали Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства

України, Міністерства фінансів України, Національного банку України; інформація офіційних Інтернет-ресурсів; дані фінансової звітності сільськогосподарських підприємств України; дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, національних статистичних комітетів та центральних банків окремих країн світу; результати опитування керівників і спеціалістів суб'єктів господарювання (товаровиробників, що діють у сфері сільського господарства, переробної та харчової промисловості, представників оптово-роздрібною торгівлі продуктами харчування), посадових осіб органів державного управління та органів місцевого самоврядування, наукових працівників; власні спостереження автора. Період дослідження охоплює переважно 2010-2018 роки, в окремих випадках – 1990-2019 роки.

Новизна результатів дослідження. Наукова новизна здобутих результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень, концептуальних, науково-методичних та практичних підходів до удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Найбільш значущі результати дослідження, які виносяться на захист і становлять його наукову новизну, є такими:

вперше:

- обґрунтовано концептуальні засади удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва на основі ідентифікації визначальних ознак гармонії в економіці, принципів оцінювання рівня гармонізації, організації змін у компонентах її механізмів, що сприятиме забезпеченню сталого інклюзивного розвитку всіх учасників ринку;

- ідентифіковано трикомпонентну систему критеріїв та показників оцінки ступеня гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва, перший компонент якої відображає злагодженість та координованість відносин між системою (національною економікою) та підсистемою (підприємствами-учасниками ринку продукції тваринництва), другий – узгодженість та збалансованість відносин між суб'єктами цінового агропродовольчого ланцюга, третій – стійкість, пропорційність та впорядкованість економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами-учасниками ринку продукції тваринництва;

- обґрунтовано теоретичні положення трансмісії ціни в ланцюгу руху тваринницької продукції від сільгоспвиробників до кінцевих споживачів як складової механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку тваринницької продукції;

удосконалено:

- критеріальний підхід до класифікації економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва шляхом виокремлення їх груп за такими критеріями: сфера суспільного відтворення; рівень підпорядкованості; характер взаємодії; ступінь регламентованості; тривалість; періодичність; вигідність; сутність; природа; форма, об'єкти та зміст; суб'єкти та спрямованість.

- інструментарій визначення рівня узгодженості економічних інтересів сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів ринку продукції тваринництва шляхом імплементації до його складу показників доданої вартості, витрат на персонал та чистого прибутку (збитку) на одного зайнятого працівника певної галузі агропродовольчого ланцюга;

- методологічні засади моделювання механізмів гармонізації економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва шляхом обґрунтування принципів гармонізації (інклюзивності, максимізації взаємної вигоди та ефективності, узгодженості економічних інтересів, системності, керованості та цілеспрямованості, соціальної справедливості, відкритості та наукової обґрунтованості);

- систему механізмів гармонізації економічних відносин, в якій, на відміну від існуючих, актуальними ключовими компонентами визначено механізми ціноутворення, державного регулювання, управління якістю продукції, екологічної безпеки, управління ризиками;

- механізм ціноутворення на продукцію тваринництва, який на відміну від існуючого, заснований на модифікації процесів трансмісії ціни та забезпечує узгодженість, збалансованість, урівноваженість та стійкість економічних відносин, що сприяє сталому інклюзивному розвитку як сільськогосподарських підприємств, так і інших суб'єктів ринку продукції тваринництва;

- науково-практичний підхід до обґрунтування способів зниження та розподілу ризиків виробництва та доведення до споживачів продукції тваринництва, що дозволяє гармонізувати економічні відносини між учасниками агропродовольчого ланцюга;

набули подальшого розвитку:

- сутнісно-змістовне наповнення категоріального апарату дослідження гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва та надане визначення економічного змісту категорій: «гармонії» як такого стану функціонування системи, злагодженого взаємозв'язку її елементів з їх властивостями, який є одночасно умовою, метою і результатом існування самої системи; «гармонії економічних відносин» як такого рівня злагодженості, стійкості, узгодженості, координованості, збалансованості, оптимального співвідношення, урівноваженості, впорядкованості, керованості економічних відносин між їх учасниками, який є умовою, метою і результатом сталого інклюзивного розвитку; «гармонізації економічних відносин» як процесу

наближення до стану їх гармонії, який передбачає погодженість інтересів, впорядкованість, координованість та керованість дій та процесів між усіма суб'єктами відносин на засадах їх сталого інклюзивного розвитку;

- науково-методичні основи оцінювання ступеня гармонізації економічних відносин між підприємствами-учасниками ринку продукції тваринництва в контексті їх результативності та ефективності господарювання;

- наукова аргументація причин деформацій у сучасному механізмі трансмісії ціни на продукцію тваринництва, що зумовлюють ринкову «слабкість» сільськогосподарських підприємств та порушують умови сталого розвитку всіх суб'єктів агропродовольчого ланцюга;

- механізм управління якістю продукції тваринництва, який, на відміну від існуючих, базується на ідентифікації точок відповідальності за якість кінцевої продукції тваринництва, спонукає до синергетичної єдності зусиль усіх суб'єктів агропродовольчого ланцюга та забезпечує сільськогосподарським підприємствам стійкі конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;

- організаційно-економічний механізм забезпечення екологічної безпеки у виробництві та просуванні продукції тваринництва, який, на відміну від існуючих, базується на інтеграції екологічної політики підприємств-виробників продукції тваринництва з політикою державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій;

- обґрунтування стратегічних напрямів та заходів державного регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств за рівнями пріоритетності, етапами імплементації, а також опрацювання концептуальних засад оцінювання результативності державного регулювання за критеріями національної безпеки (продовольчої, соціальної, економічної та екологічної) та сталого інклюзивного розвитку;

- стратегічні пріоритети вибору форм інтеграції сільськогосподарських підприємств в контексті гармонізації економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва, які забезпечують орієнтацію учасників інтеграційних утворень на впровадження інновацій, підвищення конкурентоспроможності та сталий розвиток.

Практична значущість здобутих результатів. Положення новизни, висновки та окремі результати дослідження представляють практичний інтерес та можуть бути використані у процесі обґрунтування та прийняття управлінських рішень менеджментом сільськогосподарських підприємств у розробленні та реалізації стратегій сталого розвитку на засадах інклюзивності, також державними органами управління у розробленні та реалізації національної аграрної політики щодо забезпечення продовольчої, соціальної, економічної та екологічної безпеки.

Пропозиції, викладені у дисертації, використовуються у практичній діяльності таких сільськогосподарських підприємств: ТОВ «Агро-Інвест» у Харківській області (довідка № 25 від 08.06.2020 р.), ПП «ЛАННА-АГРО» у

Полтавській області (довідка від 15.06.2020 р.), а також у розробці планів сталого розвитку Дергачівської районної державної адміністрації Харківської області (№ 01-60/2187 від 09.07.2020 р.) та Департаменту агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 08-29/08/1232 від 15.07.2020 р.).

Окремі положення та результати дослідження щодо теоретичних та методологічних засад гармонізації економічних відносин запроваджено у навчальний процес Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (акт впровадження від 04.06.2020).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійно виконаного наукового дослідження. Положення, висновки і пропозиції, що містяться в дисертації, є особистими розробками автора. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті положення, які є результатами власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, конгресах, симпозіумах, зокрема: «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір» (Харків, 2009), «Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах» (Харків, 2015), «Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери» (Харків, 2016), «Креативні технології, підприємництво і менеджмент в організації соціокультурної сфери XXI століття» (Київ, 2017), «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (Харків, 2018), «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (Харків, 2018), «Управління розвитком соціально-економічних систем» (Харків, 2020), «Екологічні та соціальні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції» (Миколаїв, 2020).

Публікації. За результатами дослідження автором опубліковано 41 наукову працю, із них: 1 одноосібна монографія; 3 розділи у 3 колективних монографіях (з яких 2 розділи іноземною мовою); 20 статей у наукових фахових виданнях України; 6 статей у зарубіжних виданнях та виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз (з яких 5 проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus); 10 тез доповідей на науково-практичних конференціях; 1 публікація в інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій, які належать особисто здобувачеві, становить 27,8 ум. друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 412 сторінках комп'ютерного тексту, обсяг основної частини – 360 сторінок. Дисертація містить 23 таблиці, 40 рисунків, 7 додатків. Список використаних джерел налічує 502 найменування та викладений на 49 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретичні засади гармонізації економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва» розглянуто сутнісно-змістовні характеристики гармонії і гармонізації в системі економічних категорій, удосконалено критеріальний підхід до класифікації економічних відносин між підприємствами та іншими суб'єктами ринку, розвинуто теоретичні підходи до форм і факторів реалізації їх економічних інтересів.

Умовою сталого розвитку будь-якої системи на засадах інклюзивності є гармонійний розвиток усіх її елементів. Не є виключенням і система економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва, в складі яких у дослідженні виокремлюються: товаровиробники продукції сільського господарства (господарства всіх категорій), переробні підприємства харчової промисловості (м'ясного та молочного напрямів), представники оптово-роздрібної торгівлі, населення (як кінцевий споживач, як працівник агропродовольчого сектору і як сільська спільнота), держава (як гарант продовольчої, соціальної, економічної та екологічної безпеки) (рис. 1).

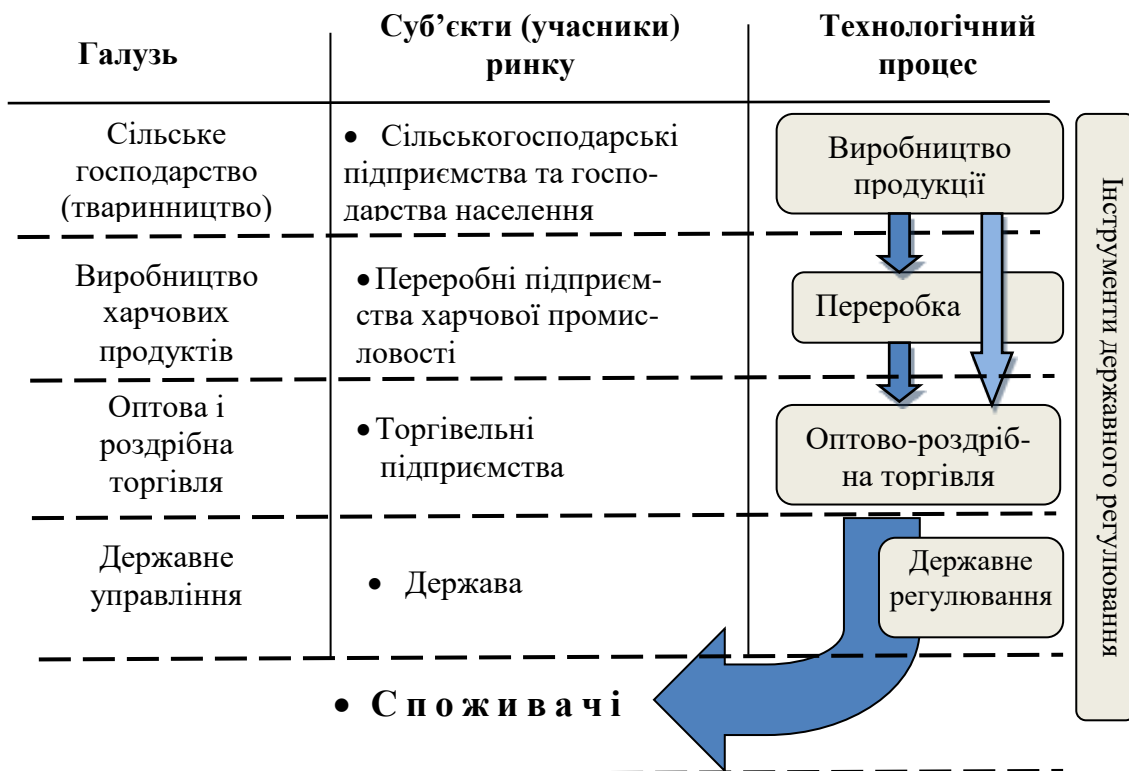

Рис. 1. Суб'єкти (учасники) ринку продукції тваринництва

Суб'єкти ринку продукції тваринництва поєднані сукупністю економічних відносин, що пронизують організацію, здійснення та адаптацію до зміни умов технологічних процесів з ресурсного забезпечення,

виробництва, переробки, розподілу, реалізації та споживання продукції тваринництва. Такі відносини постійно трансформуються у динамічному економічному просторі, одночасно впливаючи на всі його складові, визначають напрями, інтенсивність та форми змін економічних процесів.

Дослідження показало, що концептуальним підходом для наукового пошуку шляхів досягнення умов сталого інклюзивного розвитку агропродовольчої системи має стати саме процес гармонізації елементів цієї соціо-еколого-економічної системи, зокрема економічних відносин, які є формами зв'язків та взаємозалежностей між сільськогосподарськими підприємствами та іншими суб'єктами ринку і виникають з приводу виробництва, переробки, розподілу, обміну та споживання продукції тваринництва, та спрямовані на задоволення потреб учасників шляхом реалізації їхніх інтересів.

Зміст гармонії та гармонізації як економічних категорій наповнюють такі визначальні ознаки та критерії, як злагодженість, узгодженість, співмірність, стійкість, координованість, збалансованість, урівноваженість, впорядкованість, керованість, ефективність, результативність. З урахуванням цього запропоновано трактування гармонії як такого стану функціонування системи, злагодженого взаємозв'язку її елементів з їх властивостями, який є одночасно умовою, метою і результатом існування самої системи; гармонії економічних відносин – як такого рівня злагодженості; стійкості, узгодженості, координованості, збалансованості, оптимального співвідношення, урівноваженості, впорядкованості, керованості економічних відносин між їх учасниками, який є умовою, метою і результатом сталого інклюзивного розвитку. Гармонізація економічних відносин розглядається як процес їх наближення до стану гармонії, який передбачає погодженість інтересів, впорядкованість, координованість та керованість дій та процесів між усіма учасниками відносин на засадах їх сталого інклюзивного розвитку. Гармонізація економічних відносин є складовою гармонізації економічної системи, яку ми розуміємо як процес узгодження взаємозв'язків, що виникають між основними елементами системи, з метою забезпечення злагодженого функціонування (у просторі) та рівноважного розвитку (в часі) самої системи. Зміст кожного із критеріїв гармонії розкрито через систему індикаторів рівня гармонійності економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Упорядкування існуючих наукових підходів дало підстави виділити такі критерії класифікації та види економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва: за сферою суспільного відтворення (відносини у галузі виробництва, розподілу, обміну або споживання); за рівнем підпорядкованості (горизонтальні й вертикальні); за характером взаємодії (добровільні, примусові, експлуататорські й дискримінаційні); за ступенем регламентованості (формальні і неформальні); за тривалістю (короткотермінові та довготермінові); за періодичністю (регулярні або стійкі,

епізодичні або змінні); за вигідністю (взаємовигідні та односторонньо вигідні); за сутністю (обміну, конкуренції, співробітництва); за змістом або природою (виробничі, розподільчі, торгівельні, фінансові, сервісні та ін.); за формами, залежно від змісту та структури (соціально-економічні, техніко-економічні, організаційно-економічні, еколого-економічні, інформаційно-економічні); за спрямованістю (внутрішньогосподарські, між представниками бізнесу (міжгосподарські, внутрішньогалузеві, міжгалузеві), між бізнесом і державою, між бізнесом і споживачем, між державою і споживачем).

Умовою гармонізації економічних відносин є узгодженість інтересів суб'єктів господарювання для спрямованості на реалізацію суспільної мети, а саме, підвищення загального рівня добробуту всіх членів суспільства, забезпечення сталого розвитку економічної системи на засадах інклюзивності. Ідентифікація економічних інтересів окремих суб'єктів є необхідним етапом пошуку механізмів гармонізації відносин між суб'єктами ринку.

У другому розділі «**Методологічні основи формування механізмів гармонізації розвитку економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва**» ідентифіковано та систематизовано наукові підходи до розуміння концепції гармонізації економічних інтересів суб'єктів господарювання, визначено методологію гармонізації економічних відносин в глобальному економічному просторі, обґрунтовано модель дієвих механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва, принципи та індикатори оцінки гармонійності таких відносин, також розкрито зміст механізму ціноутворення на всіх етапах виробництва і реалізації агропродовольчої продукції підприємствами.

Методологічні основи дослідження гармонізації в економічних системах формувалися від первинних уявлень про гармонію і гармонізацію, розмежування природної і штучної економічної гармонії інтересів економічних суб'єктів, до механізмів взаємопроникнення природних і штучних економічних гармоній, ідентифікації національних економічних гармоній і гармоній на рівні наноекономіки, а саме на рівні індивідуальних економічних агентів.

Механізми гармонізації розглядаються у дослідженні як такі, що здатні забезпечити узгодженість інтересів суб'єктів господарювання певного ринку. До моделі механізмів гармонізації економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами та іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва запропоновано включити ті механізми, які в сучасних умовах, зумовлених технологічними та структурними особливостями агропродовольчого ланцюга, здатні узгодити інтереси всіх учасників (суб'єктів) ринку, а саме: механізми ціноутворення, державного регулювання, управління якістю продукції, екологічної безпеки, управління ризиками (рис.2).

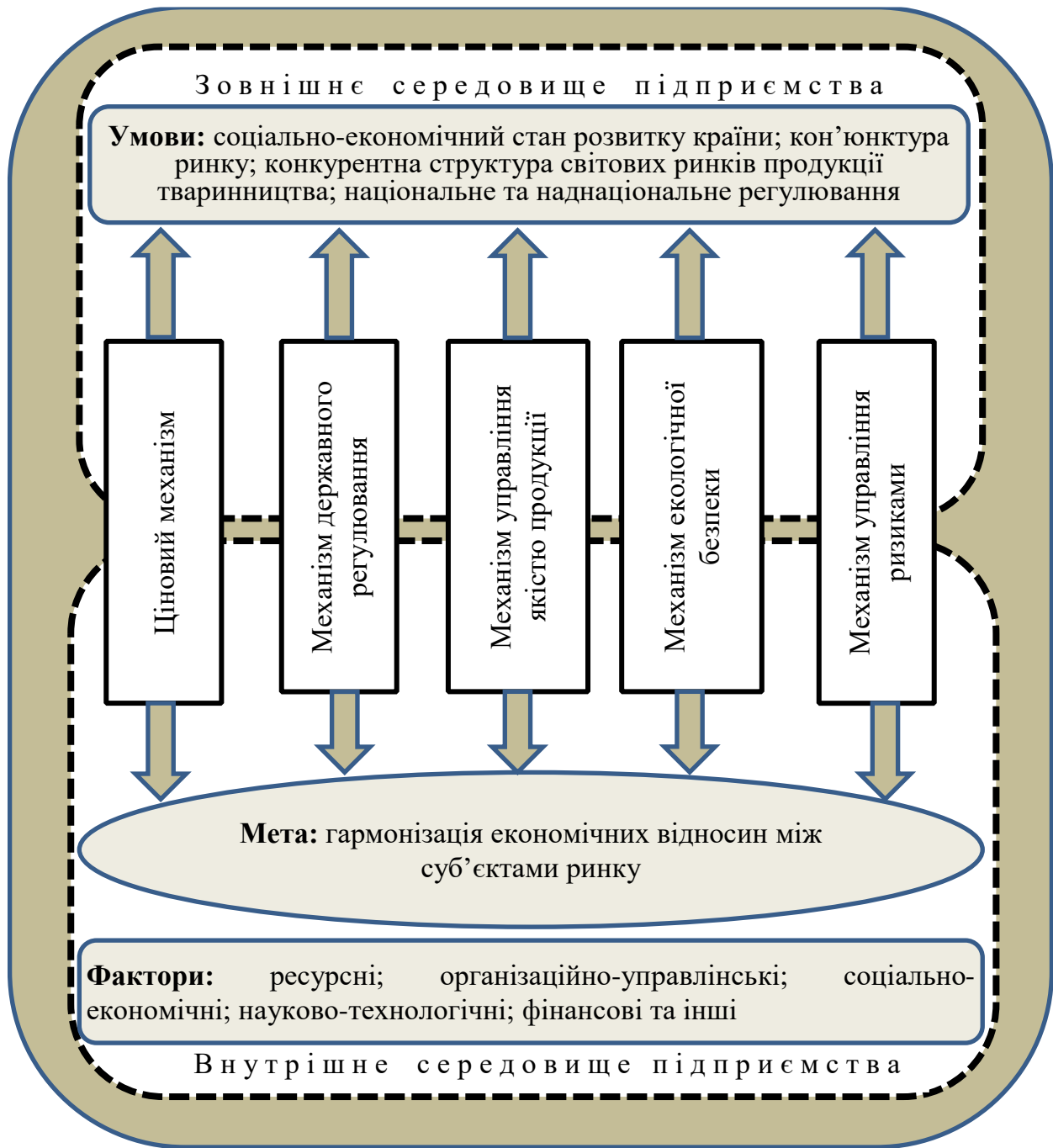

Рис. 2 Концептуальна модель механізмів гармонізації економічних відносин між сільгосп підприємствами та іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва

Обґрунтовано, що визначальним у впливі на гармонізацію відносин обміну та розподілу, є механізми ціноутворення. Аналіз цінової трансмісії, як процесу зміни цін одних товарів внаслідок послідовної передачі шоків (імпульсів) зміни цін інших товарів на ресурсних (висхідних) та споживчих (нисхідних) ринках, є основою визначення повноти урахування чинників, особливостей динаміки, асиметричності коригування цін та доходів, ринкової сили суб'єктів ринку, узгодженості їх інтересів та гармонізації відносин.

У контексті розвитку підприємств галузі тваринництва, доведено, що додержання вимог продовольчої, соціально-економічної та екологічної

безпеки є фундаментальним методологічним принципом вибудовування механізмів гармонізації економічних відносин зазначених підприємств з усіма суб'єктами ринку продукції тваринництва. Також до складу принципів гармонізації включено такі: інклюзивності, максимізації взаємної вигоди та ефективності, узгодженості економічних інтересів, системності, керованості та цілеспрямованості, соціальної справедливості, відкритості та наукової обґрунтованості.

Здійснено систематизацію та групування індикаторів оцінки рівня гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва. Формалізовано три системи зазначених індикаторів: перша – для характеристики умов господарювання всіх учасників ринку на основі аналізу основних соціально-економічних показників розвитку країни та місця в ній галузі тваринництва; друга – для оцінювання результативності та ефективності господарювання підприємств-учасників агропродовольчого ланцюга продукції тваринництва; третя – для оцінювання гармонійності економічних відносин підприємств-виробників продукції тваринництва, в якій виокремлено блок критеріїв інклюзивності, блок соціально-економічних критеріїв та блок екологічних критеріїв.

У *третьому розділі* «**Структурно-динамічні тенденції розвитку економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва**» обґрунтовано соціально-економічні індикатори розвитку суб'єктів ринку продукції тваринництва в Україні, проаналізовано динаміку показників результативності та економічної ефективності діяльності підприємств-учасників зазначеного ринку та ідентифіковано особливості формування доданої вартості підприємствами у ланцюгах виробництва та постачання продукції тваринництва.

Проведеним аналізом індексів споживчих цін, цін виробників промислової продукції та цін реалізації продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами (рис. 3) доведено відносне погіршення умов обміну для сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва.

У досліджуваному періоді темпи збільшення цін виробників промислової продукції, вартість якої входить у собівартість продукції тваринництва, перевищували темпи підвищення цін на продукцію тваринництва сільськогосподарських підприємств. Так, річні індекси цін виробників промислової продукції коливалися від 114,2 % до 135,7 %, індекси цін виробників продукції тваринництва – від 98,5 % до 108,1 %. Індекси цін на продукцію харчової переробної промисловості з року в рік були більшими за індекси цін продукції тваринництва сільськогосподарських підприємств. Наслідками цінового диспаритету стали: зменшення обсягів виробництва та споживання багатьох видів тваринницької продукції, погіршення якості ґрунтів, деструктивні процеси у розвитку сільських територій.

Рис. 3 Індеси цін в Україні у 2010-2018 роках, %

Узагальненням тенденцій в умовах господарювання сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва доведено зменшення кількості потенційних споживачів в країні, їх низьку купівельну спроможність і значне розшарування за доходами, зменшення прямих іноземних інвестицій, що ускладнює формування гармонійних відносин.

На підставі статистичних даних розраховано та проаналізовано середні значення (за п'ятирічний період) основних показників майнового і фінансового стану, забезпеченості, результативності та рентабельності діяльності груп підприємств-суб'єктів зазначеного ринку за видами економічної діяльності: тваринництво; виробництво м'яса та м'ясних продуктів; виробництво молочних продуктів; оптова торгівля сільськогосподарською сировиною та живими тваринами; оптова торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами; роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами в спеціалізованих магазинах (табл. 1).

Виявлено, що характерним для підприємств-учасників ринку продукції тваринництва є суттєва розбіжність у масштабах виробництва, його продуктивності та швидкості обертання капіталу. Так, кількість зайнятих на одному підприємстві коливається від 9-16 осіб на торгівельних підприємствах, майже 30 осіб на сільськогосподарських, і до 133 осіб на переробних підприємствах. Фондо- та матеріаловіддача у торгівлі у 5 і більше разів перевищують значення цих показників у сільгоспідприємствах. Найнижчим у сільськогосподарських підприємствах є рівень продуктивності праці: 450 тис. грн вартості реалізованої продукції на 1 зайнятого, проти 670-680 тис. грн на підприємствах з переробки м'ясо-молочної сировини, і до 4 500 тис. грн у суб'єктів оптової торгівлі.

**Основні показники діяльності підприємств-суб'єктів ринку
продукції тваринництва в Україні**

Показники	Сіль- госп- вироб- ники	Переробні підприємства		Представники торгівлі		
	Тваринництво	Виробництво м'яса та м'ясопродуктів	Виробництво мо- лочних продуктів	Оптова:		Роздрібна торгівля продуктами харчування
				сільгоспсиро- виною і живими тваринами	продуктами харчування, напоями тощо	
I. Показники майнового стану та забезпеченості						
1. Кількість зайнятих на одному підприємстві, осіб	29,7	77,0	133,4	9,1	16,4	10,4
2. Структура активів підприємств, %						
- необоротні активи	42,6	34,7	24,7	17,1	18,5	19,3
- оборотні активи	57,4	65,3	75,3	82,9	81,5	80,7
3. Структура пасивів підприємств, %						
- власний капітал	53,2	28,6	14,1	3,9	2,7	10,4
- довгострокові зобов'язання і забезпечення	10,5	20,9	17,1	25,5	17,8	8,5
- поточні зобов'язання і забезпечення	36,3	50,5	68,8	70,6	79,5	82,9
4. Коефіцієнт зносу основних засобів, %	56,4	50,0	81,14	51,1	46,2	61,6
5. Фондоозброєність, тис. грн/особа	194,2	184,9	130,1	484,4	141,9	37,7
II. Показники результативності						
6. Фондомісткість, грн/грн	0,45	0,28	0,19	0,11	0,07	0,06
7. Фондовіддача, грн/грн	2,26	3,66	5,24	9,56	15,49	18,78
8. Матеріаломісткість, грн/грн	0,76	0,83	0,77	0,11	0,08	0,13
9. Матеріаловіддача, грн/грн	1,31	1,21	1,30	9,78	12,37	10,85
10. Продуктивність праці, тис.грн/особа	450,4	676,4	686,1	4455,4	2009,1	683,2
11. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	0,782	1,354	1,446	0,999	2,134	4,363
12. Тривалість обертання оборотних активів, днів	466,8	269,5	252,4	365,2	171,1	83,7
13. Коефіцієнт оборотності власного капіталу	0,91	3,10	7,74	74,01	85,40	31,15
III. Показники ліквідності та платоспроможності						
14. Коефіцієнт покриття	1,652	1,300	1,094	1,176	1,027	0,977
15. Коефіцієнт платоспроможності	0,532	0,286	0,141	0,039	0,027	0,104
IV. Показники рентабельності, %						
16. Норма прибутку (збитку)	8,7	2,0	-0,41	-3,2	-2,4	0,08
17. Рівень рентабельності виробництва	20,5	2,4	-0,43	-29,0	-11,6	0,11
18. Рівень рентабельності усієї діяльності	19,5	1,8	-0,7	-8,0	-4,8	-2,5

Тривалість обертання оборотних активів є найбільшою у тваринництві – 467 днів, проти 84 днів у роздрібній торгівлі. У той же час коефіцієнт оборотності власного капіталу у підприємств галузі тваринництва є найнижчим. Останні отримують лише 0,91 грн реалізованої продукції на одну гривню власного капіталу, переробні підприємства – від 3 грн до майже 8 грн, підприємства роздрібної торгівлі – 31,15 грн, суб'єкти оптової торгівлі отримують від 74 грн до 85 грн реалізованої продукції на 1 грн власного капіталу, що у 80 разів більше порівняно з сільськогосподарськими виробниками.

Незважаючи на найвище значення норми прибутку та рівня рентабельності у сільськогосподарських підприємствах, рівень факторної продуктивності (продуктивності праці, фондівіддачі, матеріалівіддачі) у цих підприємствах є найнижчим, найдовшою є тривалість обертання оборотних активів, що зумовлює високу чутливість ефективності виробництва і до цін на матеріально-технічні ресурси, і до витрат на персонал, і до розширення виробництва.

Аналізом динаміки кількості зайнятих у підприємствах-суб'єктах ринку продукції тваринництва за видами економічної діяльності констатовано неоднозначні зміни за останні майже 10 років (2010-2018 рр.). Зокрема, спостерігається суттєве скорочення кількості зайнятих працівників у виробництві з утримання і вирощування тварин, а саме у 2,3 раза (з майже 160 тис. осіб до лише 69,1 тис. осіб); зменшилася кількість зайнятих у переробних підприємствах з виробництва молочної продукції на 27,3 %, до 50,2 тис. осіб, суб'єктів роздрібної торгівлі в 1,6 раза, до 9,2 тис. осіб; але відносно виробників продукції тваринництва зменшення зайнятих в оптовій торгівлі продуктами харчування було незначним – на 30 %. Водночас спостерігається збільшення кількості зайнятих у представників оптової торгівлі сільськогосподарською сировиною і живими тваринами на 3 %, до 26,3 тис. осіб і переробних підприємств з виробництва м'ясної продукції на 14,4 %, до 57,3 тис. осіб. Отже, на 1 зайнятого у сільськогосподарському підприємстві припадає майже 2 зайнятих в оптовій торгівлі та 1,5 особи з переробки продукції.

З метою визначення рівня узгодженості інтересів основних господарюючих суб'єктів ринку продукції тваринництва було визначено розмір доданої вартості та витрат на персонал з розрахунку на одного зайнятого за видами економічної діяльності, що забезпечують ланцюг продукції тваринництва, та у середньому по Україні за 2012-2018 роки (рис. 4). Так як показник доданої вартості є різницею між випуском та проміжним споживанням і містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними, величина доданої вартості та її елементів з розрахунку на одного зайнятого можуть бути інструментами кількісного визначення рівня узгодженості інтересів усіх учасників економічних відносин агропродовольчого ланцюга.

Рис. 4 Додана вартість та витрати на персонал на одного зайнятого за видами економічної діяльності суб'єктів ринку продукції тваринництва в Україні за 2012-2018 роки, тис. грн

Результатами розрахунку засвідчено, що величина доданої вартості на одного зайнятого є найбільшою в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною та оптовій торгівлі продуктами харчування, її середнє значення перевищує у 4,2 раза та 1,5 раза величину доданої вартості на одного зайнятого в економіці в цілому та в 5 і 1,8 раза у сільському господарстві, відповідно. За найбільшого значення витрат на персонал у цих самих ланках агропродовольчого ланцюга, який в оптовій торгівлі сільськогосподарською сировиною перевищує в 1,4 раза середній в економіці та в 1,8 раза у сільськогосподарських підприємствах, найбільшим є і значення фінансового результату на одного зайнятого в підприємствах оптової торгівлі сільськогосподарською сировиною та оптової торгівлі продуктами харчування. Розмір валового прибутку, змішаного доходу (з урахуванням інших податків за виключенням інших субсидій, пов'язаних з виробництвом) від господарської діяльності підприємств-учасників ринку продукції тваринництва становить: 153 тис. грн на одного зайнятого у сільгоспвиробників (або 88 % середнього рівня в економіці); 302 тис. грн і 930 тис. грн, відповідно, у представників оптової торгівлі продуктами харчування та сільгоспсировиною і живими тваринами (175 % і 538 % рівня країни); від 82 до 112 тис. грн у переробних підприємствах харчової промисловості (47 % та 65 % рівня країни) та 78 тис. грн у суб'єктів

роздрібної торгівлі (або 45 %) (рис. 5). Цими розрахунками засвідчено суттєві деформації у формуванні й розподілі доданої вартості між суб'єктами агропродовольчого ланцюга та порушення гармонії економічних відносин.

Рис. 5 Валовий прибуток, змішаний дохід господарської діяльності (з урахуванням інших податків) на одного зайнятого за видами економічної діяльності суб'єктів ринку продукції тваринництва в Україні за 2012-2018 роки, тис. грн

При цьому в тих галузях, в яких формується найбільший обсяг доданої вартості на одного зайнятого, спостерігається така суперечлива комбінація явищ, як збільшення кількості зайнятих працівників за максимальної збитковості бізнесу.

У дослідженні розглянуто результати створення доданої вартості на одного зайнятого суб'єктами цінового ланцюга продукції тваринництва у великих, середніх, малих та мікропідприємствах (табл. 2).

Таблиця 2

Додана вартість підприємств за видами економічної діяльності на одного зайнятого працівника з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства в Україні у 2018 році, тис. грн

Галузь економіки	Усього	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства	З них мікропідприємства
Всього в економіці	387,72	568,57	348,73	279,41	234,24
Виробники продукції тваринництва	308,39	811,29	236,39	263,85	168,69
Оптова торгівля с.-г. сировиною та живими тваринами	1288,43	692,90	3126,08	560,28	375,66
Переробні підприємства з виробництва м'ясних продуктів	240,44	311,99	161,01	271,18	259,70
Переробні підприємства з виробництва молочних продуктів	238,42	373,15	190,64	319,43	683,08
Суб'єкти оптової торгівлі продуктами харчування	656,28	1974,88	348,18	338,69	245,81
Суб'єкти роздрібної торгівлі продуктами харчування	128,86	x	144,36	99,21	66,42

Здобуті дані підтверджують наявність диспропорцій у розподілі доданої

вартості не тільки між підприємствами різних видів економічної діяльності, які об'єднані єдиним технологічним процесом, але й відмінності у розмірі створеної доданої вартості на одного зайнятого, залежно від розмірів підприємства. Так, у великих підприємствах створюється додана вартість на одного зайнятого, яка у декілька разів перевищує її розмір у малих підприємствах. Винятком є максимальний створений розмір доданої вартості на середніх за розміром підприємствах, які займаються оптовою торгівлею сільгоспсировиною та живими тваринами. Фактично суб'єкти малого та мікропідприємництва за такого розподілу доданої вартості знаходяться в умовах обмежених можливостей для розвитку, що порушує засади інклюзивності.

У четвертому розділі «Архітектура механізмів гармонізації економічних відносин та їх інтеграція в менеджмент сільськогосподарських підприємств» здійснено аналіз трансмісії ціни на продукцію тваринництва від сільськогосподарського підприємства до кінцевого споживача, визначено складові механізми управління якістю продукції тваринництва та екологічною безпекою в системі механізмів гармонізації економічних відносин.

За результатами оцінювання частки кожного з учасників цінового ланцюга у ціні кінцевої продукції тваринництва (рис. 6) виявлено, що до 30 % кінцевої споживчої ціни отримують безпосередні виробники м'яса ВРХ та свиней і до 35 % – виробники молока. Така частка не дозволяє підприємствам активно нарощувати обсяги виробництва. Водночас, сільськогосподарські підприємства галузі птахівництва отримують 47,6 % споживчої ціни при реалізації м'яса птиці та 64,5 % – при реалізації яєць, що дозволило їм суттєво збільшити обсяги виробництва продукції птахівництва, особливо м'яса.

Аналізом вертикальної трансмісії ціни на продукцію тваринництва розкрито, якою мірою та протягом якого часу (часовий лаг) відбувається реакція підприємств з переробки і торгівлі на зміну ціни сільськогосподарської сировини, та які наслідки цього процесу для всіх учасників економічних відносин, у тому числі для споживачів.

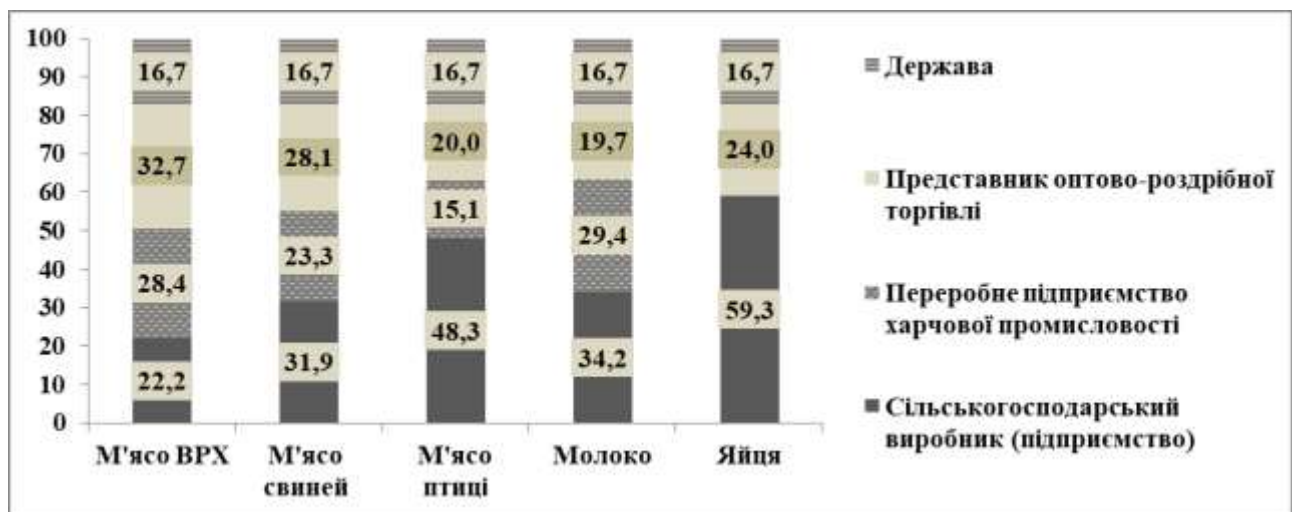

Рис. 6 Структура споживчої (роздрібної) ціни продукції тваринництва в Україні у 2019 році, %

Для аналізу трансмісії ціни продукції тваринництва було побудовано модель лінійної регресії. Результати аналізу трансмісії (табл. 3), підтверджують мультиплікативне зростання ціни в процесі трансмісії після збільшення ціни сільськогосподарськими підприємствами, тобто темпи зростання ціни реалізації кінцевої продукції підприємствами харчової промисловості і торгівлі є вищими за темпи збільшення цін сільгоспідприємствами.

Таблиця 3

**Аналіз трансмісії ціни на продукцію тваринництва
в Україні за 2013-2019 роки**

Продукція	Зміна ціни:					
	ціна м'ясо-молочної сировини		ціна виробників промислової продукції		споживча ціна	
	+, - грн	R ¹	+, - грн	R	+, - грн	R
1. Прогноз зміни ціни на наступний період (місяць):						
М'ясо ВРХ	290,5 (+0,996%)	0,928	605,7 (+0,912%)	0,966	1139,1 (+0,869%)	0,980
М'ясо свиней	373,7 (+0,953%)	0,958	572,7 (+0,844%)	0,954	1052,0 (+0,857%)	0,967
М'ясо птиці	289,2 (+0,963%)	0,976	339,1 (+0,859%)	0,955	560,4 (+0,900%)	0,986
Молоко	74,8 (+0,883%)	0,955	153,7 (+0,976%)	0,982	256,3 (+1,036%)	0,988
Яйця	10,4 (+0,935%)	0,735	x	x	18,7 (+0,998%)	0,739
2. Зміна ціни за збільшення цін сільгоспвиробника:						
М'ясо ВРХ	+1,00	x	+1,91	0,955	+3,48	0,937
М'ясо свиней	+1,00	x	+1,50	0,978	+2,73	0,980
М'ясо птиці	+1,00	x	+1,16	0,972	+1,89	0,983
Молоко	+1,00	x	+1,96	0,983	+3,25	0,981
Яйця	+1,00	x	x	x	+1,62	0,903
¹ R - коефіцієнт кореляції						

За підвищення ціни реалізації м'яса ВРХ (як сировини) сільгоспідприємствами на 1 грн у переробній промисловості ціна збільшується на 1,91 грн, а споживча ціна в торгівлі – на 3,48 грн; за підвищення ціни реалізації м'яса свиней сільгоспідприємствами на 1 грн у переробній промисловості ціна збільшується на 1,50, споживча ціна в торгівлі – на 2,73 грн; ціна на м'ясо птиці за збільшення у виробників на 1 грн, після переробки збільшується на 1,16 грн, у роздрібній мережі – на 1,89 грн; з підвищенням ціни на сире молоко у сільгоспідприємства на 1 грн, ціна на оброблене молоко в переробці збільшується на 1,96, а роздрібна ціна для кінцевого споживача, відповідно, – на 3,25 грн; збільшення ціни за 1000 шт яєць у виробника на 1 грн призводить до збільшення ціни у представників торгівлі на 1,62 грн на споживчому ринку. Отже, спостерігається недосконалість процесу передачі ціни від сільськогосподарських підприємств до споживачів (населення). Зазначені суб'єкти є найбільш уразливими групами внаслідок існуючого механізму трансмісії ціни.

Нівелювання деформацій у розподілі доданої вартості та трансмісії ціни потребує розвитку інтеграційних процесів, як між підприємствами сільського господарства (горизонтальна інтеграція) для зміцнення ринкової сили підприємств-виробників сирової продукції тваринництва, так і міжгалузевої інтеграції (вертикальної). Зазначене має відбуватися шляхом перерозподілу доданої вартості на користь сільськогосподарських підприємств, які можуть самостійно виконувати функції оптових посередників із реалізації сільськогосподарської сировини, живих тварин та готових продуктів харчування. Виконання перерахованих функцій наразі створює понад 50 % загальної доданої вартості у ціновому ланцюзі продукції тваринництва.

У 2019 році на переробні підприємства країни надійшло лише 710,3 тис. т молока гатунку екстра, що становить 7,3 % від всього молока, виробленого в Україні. Інновації породжують як нові можливості, так і нові загрози для якості та безпечності продуктів харчування. У 2019 році в Україні затверджено нові вимоги до безпечності та якості молока і молочних продуктів, згідно з якими з 1 січня 2020 року почали діяти сучасні системи контролю безпечності харчових продуктів на основі оцінки ризиків у молочному ланцюгу доданої вартості. Підвищення якості продукції є важливим завданням для всіх суб'єктів агропродовольчих ланцюгів. Тому крім удосконалення компонентів механізмів ціноутворення на продукцію тваринництва запорукою гармонізації економічних відносин є створення ефективного механізму управління якістю і безпечністю харчових продуктів. Формування його компонентів має відбуватися на рівні підприємств усіх ланок ланцюга, галузевому, міжгалузевому та на рівні держави. На рівні підприємств цей механізм має включати такі блоки: плановий; стандартизація, сертифікація та інформаційне забезпечення; маркетинговий; кадровий; виробничий; збутовий; обліково-фінансовий; блок аудиту та контролю.

Поряд із розширенням коридорів свободи для товаровиробників щодо вибору якості продукції посилено має бути їх відповідальність щодо безпечності та корисності продуктів харчування. Запровадження системи НАССР має відбуватися на основі проектування та визначення «контрольних точок» відповідальності у всьому агропродовольчому ланцюгу з аудитом та контролем, як на кожній ланці технологічного процесу, так і загального, який доцільно здійснювати представникам переробних підприємств.

Відносно гарантування екологічної безпеки, встановлено, що скорочення поголів'я тварин, з одного боку, зменшує викиди парникових газів, а з іншого спричинює зростання втрат гумусу й погіршення фізичних властивостей ґрунту (рис. 7), що призводить до зниження продуктивності ґрунту й обсягів виробництва продукції тваринництва, суттєво розбалансовує галузеве співвідношення у сільському господарстві, є причиною збільшення рівня безробіття на сільських територіях, веде до недоотримання економічної вигоди підприємствами від сільськогосподарської діяльності в цілому.

Рис. 7 Внесення мінеральних та органічних добрив і вміст гумусу у ґрунті в Україні у 2000-2018 роках

Доведено, що у контексті якості ґрунтів в умовах України збільшення поголів'я тварин шляхом стимулювання створення малого підприємництва на селі, розвитку фермерства, об'єднання господарств населення у різні види кооперативів та розвитку тваринницьких комплексів на інноваційній основі при дотриманні вимог щодо щільності поголів'я, умов утримання тварин, використання та утилізації відходів сприятимуть вирішенню питань екологічної безпеки. Запропонований організаційно-економічний механізм забезпечення екологічної безпеки у виробництві та просуванні продукції тваринництва базується на інтеграції екологічної політики підприємств-виробників продукції тваринництва з політикою державного регулювання.

У *п'ятому розділі «Імплементация інструментарію гармонізації економічних відносин виробників продукції тваринництва»* окреслено особливості державного регулювання в системі механізмів гармонізації економічних відносин, обґрунтовано механізм управління ризиками підприємств-виробників продукції тваринництва, ідентифіковано систему індикаторів гармонійності економічних відносин підприємств-виробників продукції тваринництва в стратегічному управлінні аграрними підприємствами.

У системі державного регулювання мають бути передбачені такі пріоритетні напрями: узгодження системи програмних та законодавчо-нормативних документів; підпорядкування поточного бюджетного процесу базовим законам з агропродовольчої політики; передбачення державної підтримки підприємств-виробників продукції тваринництва на засадах інклюзивності, особливо в умовах господарювання, пов'язаних з Євроінтеграційними планами України; і головне, встановлення періоду дії та гарантованих розмірів державної підтримки терміном не менше як на 5 років.

Одним з ефективних механізмів взаємодії держави, бізнесу і суспільства в агропродовольчому секторі виступає створення агропромислових кластерів, асоціацій та інших об'єднань і спілок, заснованих на економічній співпраці усіх суб'єктів ринку продукції тваринництва.

Систематизація стратегічних орієнтирів імплементації обґрунтованих механізмів гармонізації відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва дозволяє зазначеним підприємствам здійснювати моніторинг рівня гармонійності їх економічних відносин з контрагентами. Індикатори оцінки гармонійності економічних відносин розбито на три блоки.

Перший блок згруповано за критеріями інклюзивності (табл. 4), аналіз яких дає уявлення про соціально-економічні параметри розвитку різних за розмірами та видами економічної діяльності підприємств.

Таблиця 4

Індикатори гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва в Україні за критеріями інклюзивності

Критерій	Індикатор	Роки			Цільове значення індикатора до 2030 року
		2010	2015	2018	
Злагоджениість та збалансованість суб'єктів господарювання на селі за розмірами	<i>1. Кількість підприємств галузі тваринництва на 100 тис. осіб наявного сільського населення, одиниць:</i>				
	- суб'єкти великого підприємництва	0,042	0,060	0,046	0,05
	- суб'єкти середнього підприємництва	5,3	3,1	2,6	5,5
	- суб'єкти малого підприємництва	30,4	46,1	32,0	50
	з них суб'єкти мікропідприємництва	26,2	43,2	29,2	50
Урівноваженість та справедливність політики оплати праці	<i>2. Річні витрати на персонал підприємств з розрахунку на 1 зайнятого в Україні, тис.грн</i>	33,1	66,7	122,0	x
	в т.ч. за видами економічної діяльності, у % до рівня по країні:				
	- підприємства галузі тваринництва	64,4	74,4	78,3	100 % (±5%)
	- підприємства переробки м'яса та м'ясних продуктів	81,1	78,8	92,5	100 % (±5%)
	- підприємства переробки молочних продуктів	86,0	81,4	84,0	100 % (±5%)
	- підприємства оптової торгівлі с.-г. сировиною та живими тваринами	105,3	138,1	131,7	100 % (±5%)
	- підприємства оптова торгівля продуктами харчування	81,9	95,5	91,4	100 % (±5%)
- підприємства роздрібної торгівлі продуктами харчування	49,6	51,5	66,3	100 % (±5%)	

Другий блок індикаторів згруповано за соціально-економічними критеріями в контексті результатів виробництва та продовольчої безпеки країни (табл. 5).

Таблиця 5

Індикатори гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва в Україні за соціально-економічними критеріями

Критерій	Індикатор	Роки			Цільове значення індикатора до 2030 року
		2010	2015	2018	
Керованість обсягів виробництва продукції	<i>1. Обсяги виробництва продукції тваринництва на 1 особу:</i>				
	- м'ясо (у забійній масі), кг	44,9	54,2	55,7	85
	- молоко, кг	245,2	247,8	238,1	470
	- яйця, шт	372,0	392	382	390
Узгодженість та координованість виробництва продукції тваринництва	<i>2. Виробництво продукції тваринництва:</i> на 100 га с.-г. угідь:				
	- м'ясо (у забійній масі), т	5,0	5,6	5,7	11
	- виробництво молока, т	27,1	25,6	24,3	60
	на 100 га ріллі: - виробництво свинини, т	1,9	2,3	2,2	5
Збалансованість продовольчої безпеки	на 100 га площі зернових культ.: -виробництво яєць, тис.шт	116,3	115,8	113,0	130
	<i>3. Індикатор достатності споживання продуктів харчування, %</i>				
	- м'ясо та м'ясопродукти	65,0	63,6	66,0	100
	- молоко та молочні продукти	54,3	55,2	52,0	100
Збалансованість та урівноваженість витрат домогосподарств	- яйця	100,0	96,6	94,8	100
	<i>4. Частка витрат на харчування у структурі сукупних витратах домогосподарств, %</i>	51,6	53,1	47,7	25
Пропорційність та оптимальне співвідношення розподілу доданої вартості	<i>5. Частка сільськогосподарських підприємств у структурі споживчої ціни, %</i>				
	- м'ясо ВРХ	26,2	24,1	25,0	50
	- м'ясо свиней	32,1	32,6	34,0	50
	- м'ясо птиці	48,1	48,3	49,9	50
	- молоко	35,1	35,6	34,3	50
- яйця	61,9	66,6	65,0	70	

Третій блок індикаторів згруповано за екологічними критеріями (табл. 6). Наближення до цільових значень індикаторів гармонійності

економічних відносин засвідчує прогрес у забезпеченні екологічної безпеки щодо землекористування та якості ґрунтів.

Таблиця 6

Індикатори гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва в Україні за критеріями екологічної безпеки

Критерій	Індикатор	Роки			Цільове значення індикатора до 2030 року
		2010	2015	2018	
Оптимальне співвідношення утримання тварин	<i>1. Кількість ум.голів ВРХ на 100 га с.-г. угідь, ум.гол. ВРХ</i>	26,0	23,5	22,1	70
	в тому числі:				
	- ВРХ	2,7	2,3	2,0	23
	з них корови	6,3	5,2	4,6	20
	- свині	5,7	5,1	4,4	14
	- птиця	9,8	9,8	10,2	12
Зрівноваження якості ґрунтів та оптимальне співвідношення внесення добрив	<i>2. Удобрена площа органічними добривами, тис.га</i>	405,5	441,8	779,1	5 500
	<i>3. Внесення органічних добрив, тис.т</i>	9 964	9 663	11 649	270 000
	<i>4. Внесення органічних добрив на одиницю площі с.-г. угідь, кг/га</i>	239,5	232,8	280,7	6 300
Злагодженість використання земельних ресурсів	<i>5. Частка площ, удобрених органічними добривами, у загальній площі с.-г. угідь, %</i>	1,0	1,0	1,9	13

Цільові значення запропонованих індикаторів обчислені на основі цілей сталого розвитку країни, концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки та засад державної політики у сфері формування продовольчої безпеки і є стратегічними орієнтирами для прийняття управлінських рішень менеджментом підприємств агропродовольчого ланцюга.

У результаті дослідження встановлено, що імплементація механізму управління ризиками дасть можливість розподілити їх між усіма суб'єктами та дозволить сільгосп підприємствам не тільки виживати в динамічному ринковому середовищі, а й зміцнити їх стійкість. Розвиток страхування у сільському господарстві має зменшити виробничі, комерційні, фінансові ризики безпосередньо для сільськогосподарських підприємств-виробників тваринницької продукції. Необхідним є використання такого інструменту, як державна підтримка страхування сільгоспвиробників. Таку підтримку доцільно надавати у формі компенсації частини страхових премій. Зазначене, по-перше, є більш ефективною формою стабілізації доходів виробників продукції, ніж державна разова фінансова допомога у випадку загибелі

тварин; по-друге, є способом зниження та розподілу ризиків виробництва та доведення до споживачів кінцевої продукції тваринництва.

Необхідним заходом для наближення до стратегічних параметрів розвитку економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими учасниками ринку продукції тваринництва є здійснення їх реструктуризації як комплексу заходів (організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових та інших), спрямованих на збільшення результативності та посилення ефективності господарювання усіх учасників цих відносин. Саме трансформація існуючих економічних відносин між суб'єктами ринку, у яких наразі переважно відсутні економічні інтеграційні зв'язки, дозволить здійснити впровадження інновацій в агропродовольчий сектор економіки, підвищити конкурентоспроможність продукції тваринництва з максимальною доданою вартістю, здійснити пропорційний розподіл останньої між усіма учасниками цінового ланцюга, тим самим створить умови для сталого інклюзивного розвитку як сільських територій, так і країни в цілому.

ВИСНОВКИ

У дисертації отримано нове вирішення важливої наукової проблеми обґрунтування механізмів гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва. За результатами дослідження зроблено наступні основні висновки:

1. Доведено, що концептуальним підходом для наукового обґрунтування забезпечення сталого інклюзивного розвитку соціо-еколого-економічної системи має стати парадигма гармонізації елементів економічної системи, зокрема, економічних відносин між суб'єктами (учасниками) ринку, яка є його необхідною умовою розвитку.

2. Обґрунтовано трактування гармонії як економічної категорії, як такого стану економічної системи, злагодженого взаємозв'язку її елементів з їхніми властивостями, який є одночасно умовою, метою і результатом існування самої системи. Ключовими критеріями гармонії в економіці визначено: злагодженість, узгодженість, співмірність, стійкість, координованість, збалансованість, урівноваженість, керованість, ефективність, результативність. Гармонізацію складових економічної системи запропоновано розглядати як процес узгодження взаємозв'язків, що виникають між основними елементами системи, з метою забезпечення злагодженого функціонування (у просторі) та сталого розвитку (в часі) самої системи.

3. Узагальнено теоретичні засади гармонізації економічних відносин між учасниками агропродовольчого ринку, зокрема ринку продукції тваринництва, і запропоновано авторське визначення поняття «економічні відносини між учасниками ринку продукції тваринництва» як форми зв'язків та взаємозалежностей учасників цих відносин, які виникають з

приводу реалізації (купівлі-продажу) продукції тваринництва та забезпечення умов відтворення з метою задоволення потреб учасників шляхом реалізації їхніх інтересів. Виділені суб'єкти (учасники) таких відносин: сільськогосподарські підприємства та інші товаровиробники продукції сільського господарства; переробні підприємства харчової промисловості (м'ясного та молочного напрямів); представники оптово-роздрібної торгівлі; населення (як кінцевий споживач, як працівник агропродовольчого сектору і як сільська спільнота); держава (як гарант продовольчої, соціальної, економічної та екологічної безпеки). Економічні відносини нерозривно пов'язані з динамічним економічним простором, який є сукупністю економічних процесів, суб'єктів господарювання поєднаних економічними відносинами, що функціонують у певному інституційному середовищі та інформаційному полі щодо здійснення економічної діяльності, формування та розподілу її результатів.

4. Виділено такі групи критеріїв діагностики та класифікації видів економічних відносин: за сферою суспільного відтворення (відносини у галузі виробництва, розподілу, обміну або споживання); за рівнем підпорядкованості (горизонтальні й вертикальні); за характером взаємодії (добровільні, примусові, експлуаторські й дискримінаційні); за ступенем регламентованості (формальні й неформальні); за сутністю (обміну, конкуренції, співробітництва); за тривалістю (короткотермінові та довготермінові); за періодичністю (регулярні або стійкі, епізодичні або змінні); за вигідністю (взаємовигідні та однобічно вигідні); за змістом або природою (виробничі, розподільчі, торгівельні, фінансові, сервісні та ін.); за формами, об'єктами та змістом (соціально-економічні, техніко-економічні, організаційно-економічні, еколого-економічні, інформаційно-економічні); за суб'єктами та спрямованістю (внутрішньогосподарські, між представниками бізнесу (а саме: міжгосподарські, внутрішньогалузеві, міжгалузеві), між бізнесом і державою, між бізнесом і споживачем, між державою і споживачем).

5. Запропоновано авторське визначення поняття «гармонія економічних відносин» як такий рівень злагодженості, стійкості, узгодженості, координованості, збалансованості, оптимального співвідношення, урівноваженості, впорядкованості, керованості економічних відносин між учасниками, який є умовою, метою і результатом їх сталого інклюзивного розвитку та в цілому економічної системи. Обґрунтовано, що гармонізацію економічних відносин слід розглядати як процес наближення до такого рівня гармонії, під час якого відбувається цілеспрямоване, погоджене, взаємовигідне узгодження інтересів, дій та процесів між усіма учасниками відносин на засадах сталого інклюзивного розвитку. Головною умовою такого розвитку є те, що інтереси більшості суб'єктів господарювання (економічних агентів) мають бути спрямовані на реалізацію цілей сталого розвитку шляхом формування вертикальних, формальних, довгострокових, регулярних (стійких), взаємовигідних і надійних економічних відносин,

основою яких є організаційно-технологічні особливості виробництва та реалізації продукції тваринництва.

6. Механізми гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва покликані забезпечити узгодженість інтересів їх суб'єктів з метою максимального задоволення потреб учасників та досягнення цілей сталого інклюзивного розвитку з урахуванням існуючих кількісних, якісних та інших обмежень. У складі ключових механізмів гармонізації економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами з суб'єктами ринку продукції тваринництва виокремлені механізми, які мають вирішальне значення для узгодження інтересів усіх учасників ринку. А саме: ціноутворення, державного регулювання, управління якістю продукції, екологічної безпеки та управління ризиками. Імплементация перерахованих механізмів наближає економічні відносини між їх учасниками до стану гармонії.

7. Авторський підхід до вирішення проблеми гармонізації економічних відносин між суб'єктами ринку продукції тваринництва, базується на таких принципах: інклюзивності; максимізації взаємної вигоди та ефективності; узгодженості економічних інтересів (досягнення консенсусу); системності; керованості і цілеспрямованості; координованості; соціальної справедливості; відкритості та наукової обґрунтованості.

8. Формалізовано три системи індикаторів оцінки гармонійності економічних відносин між підприємствами на ринку продукції тваринництва: перша – для характеристики умов господарювання всіх учасників ринку шляхом аналізу основних соціально-економічних показників України та місця сільського господарства, зокрема, підприємств галузі тваринництва, в економіці країни; друга – для оцінювання результативності та ефективності господарювання підприємств-учасників агропродовольчого ланцюга зазначеної продукції (суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності); третя – для оцінювання гармонійності економічних відносин підприємств-виробників продукції тваринництва з іншими учасниками цінового ланцюга, в якій показники розбито на блок критеріїв інклюзивності, блок соціально-економічних критеріїв та блок екологічних критеріїв.

9. Узагальнено динаміку умов господарювання підприємств ринку продукції тваринництва України за соціально-економічними критеріями. Так, зменшення кількості потенційних споживачів країни (населення), їх низька купівельна спроможність, галузеве розшарування за доходами, зменшення прямих іноземних інвестицій та зростання фінансових ризиків в умовах нарощування боргової залежності не дозволяє підприємствам-учасникам зазначеного ринку сформуванню гармонійні відносини.

10. Доведено, що положення сільськогосподарських підприємств в ланцюгу руху продукції тваринництва від виробництва до споживання зумовлює зниження рівня продовольчої безпеки в Україні. Проведений аналіз споживання основних продуктів харчування дає підстави констатувати, що

індикатор достатності споживання продуктів тваринного походження не досягає 100 %. Крім того, вітчизняне виробництво м'ясо-молочної продукції лише на 60-70 % задовольняє раціональні норми споживання; реальна структура споживання м'яса та м'ясопродуктів за асортиментом істотно відрізняється від науково обґрунтованої; частка витрат середньостатистичної сім'ї в Україні на продовольство сягає рівня понад 40 %, порівняно з 11-17 % в таких європейських країнах, як Німеччина, Франція, Італія та Польща.

Сучасний розвиток сільського господарства, відповідно і підприємств галузі тваринництва, є дисгармонійним. У 2018 році обсяг валової продукції тваринництва (у постійних цінах) становив лише 53,5 % рівня 1990 року. За 2010-2018 роки виробництво зазначеної продукції зросло на 5,2 % (за рахунок лише продукції птахівництва), поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 25,8 %, у тому числі корів – на 27,1 %, поголів'я свиней зменшилося на 24,3 %. Виробництво більшості видів продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах є збитковим. Середній розмір витрат на одного зайнятого у тваринництві становить 78 % рівня витрат в економіці. Такі характеристики стану підприємств галузі породжують низку системних проблем щодо забезпечення продовольчої, соціально-економічної та екологічної безпеки.

11. Виявлено, що характерним для підприємств-учасників ринку продукції тваринництва є суттєва розбіжність у масштабах виробництва, у рівні капіталізації, у тривалості виробничого процесу, в ефективності використання активів та у показниках рентабельності. Також результати розрахунків свідчать про відсутність прямого зв'язку між показниками результативності та ефективності (рентабельності) господарювання. Отже, сучасний розвиток економічних суб'єктів є диспропорційним через існування проблем нерівності, нееквівалентності та неузгодженості економічних відносин.

12. Доведено, що показник розміру доданої вартості, створеної на одного зайнятого працівника (за видами економічної діяльності), є важливим прийомом кількісного вираження як рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів ринку, так і ступеня розподілу доданої вартості між різногалузевими підприємствами єдиного технологічного процесу. Такий елемент доданої вартості як витрати на персонал з розрахунку на одного зайнятого працівника дозволяє визначити урівноваженість та справедливість політики оплати праці зазначених підприємств.

Визначення розміру складових елементів доданої вартості на одного зайнятого засвідчує нееквівалентність у формуванні доходів у різногалузевих підприємствах ринку продукції тваринництва, зумовлює деформації у розвитку підприємств-суб'єктів цінового ланцюга, порушує умови гармонії економічних відносин між ними.

13. Шляхом побудови трендових моделей розроблено прогноз тенденцій змін ціни на кожному технологічному етапі реалізації продукції тваринництва. Так, збільшення ціни на м'ясо-молочну продукцію від

сільгоспвиробника на одиницю послідовно трансформує ціну переробки з коефіцієнтом 1,9, і автоматично відбивається у роздрібній ціні, яку сплачує кінцевий споживач, з коефіцієнтом більше 3. Результати моделювання підтверджують ринкову «слабкість» сільськогосподарських підприємств, які не лише не впливають на ціну ринку, але й темпи збільшення ціни продукції тваринництва для споживачів значно перевищують темпи збільшення ціни сільгоспідприємств, таким чином останні є заручниками її мультиплікативного підвищення для кінцевих споживачів. Зазначене зумовлює суттєві загрози продовольчої безпеки країни в цілому.

14. Функціонуючий нині механізм керування якістю продукції тваринництва на всіх етапах її виробництва і реалізації базується на продукторієнтованому підході до забезпечення якості та гарантування безпечності продуктів харчування і полягає у випробуванні (визначені якості) готової м'ясо-молочної продукції, ігноруючи при цьому процеси її виробництва, переробки та реалізації. Тому наявний механізм управління якістю продуктів харчування є неефективним і не відповідає чинним міжнародним тенденціям.

15. Враховуючи значну роль тваринництва у підтримці оптимального балансу гумусу і стійкої родючості ґрунтів, механізм підтримки екологічної безпеки повинен бути спрямованим на трансформацію господарств населення у малі та середні підприємницькі ферми. Економічно обґрунтовано необхідність розвитку фермерства, кооперації господарств населення й активізації малого підприємництва на сільських територіях з метою зміцнення ринкової сили сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва.

16. Сучасним ключовим фактором гармонійного розвитку економічних відносин між усіма учасниками ринку виступають інтеграційні процеси як на рівні сільськогосподарських підприємств (горизонтальна інтеграція), на рівні агропродовольчого ланцюга (вертикальна інтеграція), так і зі споживачами кінцевої продукції. Виявлено, що, з одного боку, наслідком внутрішнього інтегрування є досягнення оптимальних пропорцій створення доданої вартості; з іншого – забезпечення сталого інклюзивного розвитку підприємств, сільських територій, країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії:

1. Кравченко О.М. Гармонізація економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва. Харків: «Смуґаста типографія», 2020. 360 с.

2. Kravchenko Olha. Harmonization of agricultural production is the basis of sustainable development of socio-economic system of Ukraine : monograph 5. Information aspects of socio-economic systems' development / ed. by Aleksander

Ostenda and Tetyana Nestorenko. Katowicach: Katowice School of Technology, 2016. P. 228-237.

3. Kravchenko O. Formation of Livestock Products Price Chain in terms of the Modern Social and Economic Development of Ukraine. *Emergence of public development: financial and legal aspects* : collective monograph / Yu. Pasichnyk et al.; ed. by Doctor of Economic Sciences, Prof. Yu. Pasichnyk. United Kingdom: Agenda Publishing House, 2019. P. 280-286.

4. Onegina V., Kravchenko O., Babaiev O. Assessment of competitiveness of agricultural product: methodological aspects. *Information and Innovation Technologies in Economics and Administration* : monograph / ed. by O. Chukurna, M. Gawron-Łapuszek. Katowice : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej. 2019. P. 45-51. (авторський внесок - аналіз показників конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції).

статті у наукових фахових виданнях:

5. Кравченко О.М. Місце України у світовому виробництві молока. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Сер. Економічні науки*. 2012. № 2 (18), Т. 4. С. 255-261.

6. Кравченко О.М. Порівняльна характеристика сільського господарства України та провідних країн світу. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Сер. Економічні науки*. 2013. №1 (21), Т. 2. С. 150-159.

7. Кравченко О.М. Відповідність фактичного стану агропромислового виробництва програмі розвитку українського села до 2015 року. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2013. Вип. 138. С. 173-178.

8. Кравченко О.М. Обґрунтування економічної ефективності функціонування молочного сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2014. Вип. I (8), Т.1. С. 179-187.

9. Кравченко О.М. Ефективність землекористування в сільському господарстві України. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2014. Вип. 149. С. 195-202.

10. Кравченко О.М. Етапи реструктуризації молочного скотарства України. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. Сер. Економічні науки*. 2015. Т. 16, № 1(58), Ч.1. С. 245-250.

11. Кравченко О.М., Батюк Л.А. Проблеми функціонування підприємств аграрного сектору економіки України в умовах модифікації ринкових механізмів ціноутворення. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2015. Вип. 162. С. 196-204. (авторський внесок - окреслення ключових

проблем ціноутворення на продукцію сільського господарства в умовах сьогодення).

12. Кравченко О.М., Аманов Б. Роль ценової політики в забезпеченні ефективності и устойчивости аграрных підприємств на ринку продукції животноводства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 3. С. 33-38. (авторський внесок – визначення і характеристика особливостей механізму ціноутворення на продукцію тваринництва сільськогосподарських підприємств та ідентифікація складових цінового агропродовольчого ланцюга).

13. Антощенкова В.В., Кравченко О.М. Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 3. С. 39-44. (авторський внесок - представлення структури виробників молока в Україні).

14. Батюк Л.А., Кравченко О.М. Проблема спотворень показників економічного зростання. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2016. Вип. 174. С. 93-101. (авторський внесок - уточнення специфічних показників економічного зростання).

15. Кравченко О.М. Особливості сучасної циклічності. *Вісник Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”*. Сер. Економічні науки. 2016. № 47(1219). С. 74-78.

16. Батюк Л.А., Кравченко О.М. Економічна картина світу в контексті ідеології постмодернізму. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Сер. Економічні науки. 2017. № 3(3). С. 24-28. (авторський внесок - окреслення переліку і характеристика кризових явищ у господарській практиці підприємств з урахування їх модифікації в контексті методологічних спотворень).

17. Батюк Л.А., Кравченко О.М. Традиції і новації у соціально-економічному та політичному житті сучасної України. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2017. Вип. 188. С. 53-59. (авторський внесок - розвиток теоретичних підходів щодо форм і факторів реалізації економічних інтересів учасників ринкових відносин).

18. Палій А.П., Кравченко О.М. Економічна ефективність впровадження інноваційних технологій і технологічних рішень в молочному скотарстві. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2017. Вип. 188. С. 237-249. (авторський внесок - проведення економічного обґрунтування економічної ефективності впровадження інноваційних технологій у діяльність підприємств-виробників продукції тваринництва).

19. Кравченко О.М. Гармонізація економічної системи. *Економіка АПК*, 2017. № 11. С. 51- 56.

20. Онегіна В.М., Кравченко О.М., Білецький О.С. Державна аграрна політика та підтримка тваринництва в Україні. *Вісник Харківського*

національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні наук. 2018. Вип. 191. С. 77-92. (авторський внесок - ідентифікація напрямів, інструментів, обсягів державної підтримки сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва).

21. Кравченко О.М. Система показників ефективності розвитку учасників економічних відносин агропродовольчого ринку продукції тваринництва. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 1. С. 29-38.

22. Кравченко О.М., Родіонова К.О. Економічне обґрунтування впровадження у виробництво м'ясопереробними підприємствами системи ветеринарно-санітарних заходів. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2019. Вип. 200. С. 183-194. (авторський внесок - економічне обґрунтування напрямів та заходів щодо удосконалення механізму регулювання якості продукції тваринництва).

23. Кравченко О.М. Механізм формування цінового ланцюга на тваринницьку продукцію в сучасних умовах розвитку України. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічні науки*. 2019. Вип. 202. С. 119-131.

24. Кравченко О.М., Нетецький Л.Г. Трансмсія ціни між учасниками агропродовольчого ланцюга продукції скотарства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Сер. Економічна науки*. 2019. Вип. 206. С. 98-113. (авторський внесок – розкриття механізму трансмісії ціни від сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва до кінцевого споживача).

**статті у зарубіжних виданнях та виданнях,
внесених до міжнародних наукометричних баз:**

25. Кравченко О.М., Аманов Б. Динамика цен реализации продукции животноводства и финансовых результатов аграрных предприятий Украины. *East European Scientific Journal*. Warsaw, Poland. 2017. №1 (17), part 2, P. 72-76. (авторський внесок - визначення особливостей механізму ціноутворення на продукцію тваринництва сільськогосподарських підприємств та ідентифікація складових цінового агропродовольчого ланцюга).

26. Кравченко О. Особливості економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol. 5, No. 1. P. 71-91. DOI: [10.22004/ag.econ.287145](https://doi.org/10.22004/ag.econ.287145) (Web of Science).

27. Кравченко О. Характерні ознаки, фактори і форми реалізації економічних інтересів учасників ринку продукції тваринництва. *Agricultural and Resource Economics*. 2020. Vol. 6, No. 1. P. 101–122. DOI: [10.22004/ag.econ.302972](https://doi.org/10.22004/ag.econ.302972) (Web of Science).

28. Kravchenko O., Kucher A., Yanchuk T., Stavskaya Y. Methodology for assessing the harmony of economic relations between participants of the agrofood market. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9, No. 2. P.

291-303. (авторський внесок - систематизація критеріїв оцінки гармонійності економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва у контексті стану продовольчої, соціально-економічної та екологічної безпеки). (Web of Science).

29. Kravchenko O., Kucher A., Heldak M., Kucher L., Wysmulek J. Socio-economic transformations in Ukraine towards sustainable development of agriculture. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 13. 5441. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12135441> (авторський внесок - оцінка соціально-економічних умов господарювання усіх учасників ринку продукції тваринництва). (Web of Science, Scopus).

30. Kravchenko O, Antoshchenkova V, Batiuk L, Lysenko V. Price transmission among the participants of the livestock products agrofood chain in Ukraine. *Research in World Economy*. 2020. Vol 11, No 4. Special Issue. P. 72-80. DOI: <https://doi.org/10.5430/rwe.v11n4p72> (авторський внесок - аналіз трансмісії ціни на продукцію тваринництва від сільськогосподарського виробника до кінцевого споживача (населення)). (Scopus).

в інших виданнях:

31. Кравченко О.М. Аналіз фінансово-господарської діяльності агропромислових підприємств з виробництва продукції тваринництва. *Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір* : матеріали II Міжнар. симпозіуму (м. Харків, 12 листопада 2009 р.). Харків: ХІФ УДУФМТ, 2009. С. 223-224.

32. Онегіна В.М., Кравченко О.М. Правове забезпечення аграрної політики в Україні та досвід США й ЄС. *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. праць за матеріалами круглого столу. (м. Харків, 26 травня 2015 р.). Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 94-100. (авторський внесок – аналітична оцінка правового забезпечення аграрної політики в Україні).

33. Батюк Л.А., Кравченко О.М. Сучасний стан ринку сільськогосподарської землі в Україні. *Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 лютого 2016 р.). Харків: ХНАУ, 2016. С. 23-26. (авторський внесок - визначення національних особливостей ринку українських земель сільськогосподарського призначення).

34. Батюк Л.А., Кравченко О.М. Соціально-економічні ризики сучасних глобалізаційних процесів. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. №1. С. 65-68. (авторський внесок – аналітичний огляд основних соціально-економічних ризиків сучасних глобалізаційних процесів для виробників продукції тваринництва).

35. Тереняк Л.В., Лысенко В.В., Кравченко О.М. Детермінанти розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Молодёжь и инновации – 2017* : Матеріали Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых. (г. Горки, 1-3 июня 2017 г.). Горки. 2017. Ч.2. С. 218-220. (авторський внесок

- визначення стратегічних пріоритетів розвитку підприємництва у сільській місцевості).

36. Кравченко О.М. Відсутність контролю якості продуктів харчування: ризику для споживачів та виробників. *Креативні технології, підприємництво і менеджмент в організації соціокультурної сфери XXI століття: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 травня 2017 р.)*. Київ : НУБіП, 2017. С. 36-37.

37. Онегіна В.М., Кравченко О.М., Білецький О.С. Державна підтримка галузі тваринництва. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора Мазнева Григорія Євтіювича. (м. Харків, 6 квітня 2018 р.)*. Харків: ХНТУСГ, 2018. С. 32-36. (авторський внесок - узагальнення меж практичного державного регулювання розвитку галузі тваринництва в Україні).

38. Кравченко О.М. Гармонізація в системі економічних категорій. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 жовтня 2018 р.). Харків: Діса плюс, 2018. С. 161-165.

39. Кравченко О.М. Сучасний механізм ціноутворення на ринку продукції тваринництва. *Актуальні питання економіки в забезпеченні цілей сталого розвитку*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю кафедри економіки підприємства ім. проф. І.Н. Романенка (м. Київ, 4 жовтня 2019 р.). Київ НУБіП, 2019. С. 70-72.

40. Кравченко О.М., Татаренко В.Д. Земельні ресурси глобального ринку. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 23-24 квітня 2020 р.). Харків: ХНТУСГ, 2020. С. 134-137. (авторський внесок – огляд і аналіз досвіду провідних країн світу у питаннях використання земель сільськогосподарського призначення).

41. Кравченко О.М., Яковлев М.В. Критерії оцінки гармонійності економічних відносин між учасниками агропродовольчого ринку України. *Екологічні та соціальні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції* : зб. тез доп. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20-22 травня 2020 р.). Миколаїв. 2020. С. 134-139. (авторський внесок - узагальнення індикаторів процесу гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з учасниками ринку продукції тваринництва).

АНОТАЦІЯ

Кравченко О. М. Механізми гармонізації економічних відносин сільськогосподарських підприємств з суб'єктами ринку продукції тваринництва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами

економічної діяльності). – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2020.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретичних, методологічних, методичних і прикладних засад удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин між сільськогосподарськими підприємствами і іншими суб'єктами ринку продукції тваринництва.

Виконано сутнісно-змістовне наповнення категоріального апарату дослідження і надано авторське визначення економічного змісту таких категорій: «гармонія», «гармонія економічних відносин», «гармонізація економічних відносин». Під гармонією варто розуміти такий стан економічної системи, злагодженого взаємозв'язку її елементів з їхніми властивостями, який є одночасно умовою, метою і результатом існування самої системи. Гармонія економічних відносин являє собою такий рівень злагодженості, стійкості, узгодженості, координованості, збалансованості, оптимального співвідношення, урівноваженості, впорядкованості, керованості економічних відносин між їх учасниками, який є умовою, метою і результатом сталого інклюзивного розвитку.

Досліджено зміст і природу категорії «гармонізація економічних відносин», під якою варто розуміти процес наближення до стану їх гармонії, за якого передбачається погодженість інтересів, впорядкованість, координованість та керованість дій та процесів між усіма суб'єктами відносин на засадах їх сталого інклюзивного розвитку. Систематизовано наукові концепції гармонізації економічних відносин та узагальнено принципи їх гармонізації.

У роботі запропоновано новий концептуальний підхід до удосконалення механізмів гармонізації економічних відносин, який ґрунтується на основі ідентифікації визначальних ознак гармонії в економіці, принципів оцінювання рівня гармонізації, організації змін у компонентах її механізмів, що є умовою сталого інклюзивного розвитку всіх учасників ринку продукції тваринництва.

Визначено та удосконалено критеріальний підхід до класифікації економічних відносин між суб'єктами агропродовольчого ринку шляхом виокремлення їх груп за певними критеріями. Обґрунтовано методологічний підхід до визначення рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів зазначеного ринку. Розширено інструментарій визначення рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів ринку шляхом імплементації до його складу показників доданої вартості, витрат на персонал та чистого прибутку (збитку) на одного зайнятого працівника підприємств певної галузі агропродовольчого ланцюга поставок продукції тваринництва.

Визначено систему дієвих механізмів гармонізації економічних відносин, в якій ключовими компонентами стали: механізми ціноутворення, державного регулювання, керування якістю продукції, екологічною безпекою та ризиками. Здійснено оцінювання ступеня гармонійності економічних відносин між підприємствами-учасниками ринку продукції тваринництва в

контексті їх результативності та ефективності господарювання. Обґрунтовано теоретичні положення трансмісії ціни в ланцюгу руху тваринницької продукції від сільгосп підприємств до кінцевих споживачів як складової механізмів гармонізації економічних відносин.

Запропоновано трикомпонентну систему критеріїв та показників для оцінювання ступеня гармонійності економічних відносин між суб'єктами зазначеного ринку, яка базується на поєднанні індикаторів продовольчої, соціальної, економічної та екологічної безпеки.

Ідентифіковано причини, напрями, інструменти, обсяги та межі втручання держави у забезпечення гармонізації економічних відносин між учасниками ринку продукції тваринництва. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм управління ризиками сільськогосподарських підприємств-виробників продукції тваринництва та визначено форми інтеграції виробників продукції тваринництва з метою гармонізації їх економічних відносин з іншими суб'єктами ринку.

Обґрунтовано стратегічні напрями та заходи державного регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема в контексті керування якістю та безпечністю продуктів харчування та екологічною безпекою.

Ключові слова: механізми гармонізації, економічні відносини, сільськогосподарські підприємства, агропродовольчий ринок, ціновий ланцюг, продукція тваринництва, сталий інклюзивний розвиток.

ANNOTATION

Kravchenko O. M. Mechanisms for harmonization of economic relations of agricultural enterprises with the livestock products market subjects. – Manuscript.

Thesis to obtain a scientific degree of the Doctor of Science in Economics in specialty 08.00.04 – Economics and Enterprise Management (by types of economic activity). – Sumy National Agrarian University, Sumy, 2020.

The thesis is dedicated to justification of theoretic, methodological, methodical and applied principles of improvement of the mechanisms for harmonization of economic relations between the agricultural enterprises and the livestock products market subjects.

Conceptual and categorical framework of the research was formed and the author's determination of the economic content of such categories as "harmony", "harmony of economic relations", "harmonization of economic relations" was given. The harmony shall mean the state of the economic system, coordinated interrelation of its elements with their properties that is concurrently a condition, a purpose and a result of the system existence itself. The harmony of economic relations makes such a level of consistency, persistence, concord, coordination, balance, favorable ratio, equilibrium, orderliness, governability of economic relations between their participants that is a condition, a purpose and a result of consistent inclusive development.

The content and the nature of the category “harmonization of economic relations” was studied, and the category shall mean the process of approximation to the state of their harmonization that provides for concord of interests, orderliness, coordination and governability of actions and processes between all the relations subjects on the grounds of their consistent inclusive development. Scientific concepts of economic relations harmonization were systemized and the principles of their harmonization were generalized.

A new conceptual approach to the improvement of the economic relations harmonization mechanisms was offered based on the fundamentals of identification of the determinant attributes of harmony in economics, principles of harmonization level estimation, organization of changes in its mechanisms components that is a condition for consistent inclusive development of all the livestock products market participants.

The criterial approach to classification of economic relations between the agrofood market subjects was determined and improved by assignment of their groups in accordance with the certain criteria. The methodologic approach to determine the level of concord of economic interests of the stated market subjects was justified. The tool set to determine the level of concord of economic interests of the market subjects was expanded by means of implementation into its scope of the indices of added value, expenses for personnel and net profit (loss) for one hired employee of enterprise of a certain field of an agrofood chain of livestock products supplies.

The system of effective mechanisms of economic relations harmonization was determined where pricing mechanisms, state regulation, product quality management, ecologic safety and risks became the key components. The degree of economic relations harmony between the enterprises-participants of the livestock products market in the context of their productivity and efficiency of the economy management was estimated. The theoretic provisions of the price transmission were grounded in the chain of the livestock products movement from the agricultural enterprises to the end consumers as a component of economic relations harmonization mechanisms.

The three-component system of criteria and indices was offered for evaluation of the degree of economic relations harmony between the subjects of the stated market based on the combination of indicators of food, social, economic and ecologic security.

The reasons, directions, instruments, volumes and limits of state intervention into harmonization of economic relations between the livestock products market participants were identified. The organizational and economic mechanism for risk management of agricultural enterprises-producers of livestock products was grounded, and the forms of livestock products manufacturers` integration were determined with the purpose to harmonize their economic relations with other market subjects.

The strategic directions and measures for state regulation of agricultural enterprises development were grounded, in particular, in the context of food products quality and safety management and ecological security management.

Key words: harmonization mechanisms, economic relations, agricultural enterprises, agrofood market, pricing chain, livestock products, consistent inclusive development.

